

Az egyetemes történelem tantervi interpretációja Az egyetemes történelem a dualizmus kori magyar középiskolai tantervekben*

Bevezetés

„A XIX. századot beárnyékolta történelemtanítás körüli küzdelmek. (...) Különösen a század második felétől-harmadik harmadától éleződtek ki (...), elsősorban az egyetemes és a nemzeti tábor között.” – vélekedett Szabolcs Ottó a dualizmus időszakának történelemtanítására fókuszáló munkájában.¹ E küzdelmek, illetve az egyetemes és a magyar történelem tanítása közötti kapcsolat, a hangsúlyváltás, a korszak tanterveiben is tetten érhető.

E tanulmány keretei között a dualizmus kori középiskolai² tantervek elemzésére vállalkozunk, melynek során a történelem tantárgyat, azon belül pedig kiemelten az egyetemes történelem tanítására vonatkozó előírásokat helyezzük a vizsgálat középpontjába.

Gergely Gyula a *Tantervelemzés a paradigmaváltás jegyében* című szakcikkében kifejti vélekedését, mely szerint „[a] tanterveket (...) nem lehet egy az egyben összehasonlítani, ezért meg kell keresni azokat a belső lényegi vonásokat, amelyek mentén az összehasonlítást meg lehet tenni”.³ E gondolatot akceptálva a tantervi forrásbázist elsősorban a célból tekintjük át, hogy feltárjuk, a középiskolai tanulmányok során mely osztályokban (évfolyamokon) valósult meg az egyetemes történelem tanítása, milyen permanens, a történelem tárgyra (azon belül pedig az egyetemes történelem tanítására) vonatkozó tantervi vonások azonosíthatóak a korszak középiskolai tanterveiben, illetve középiskola-típusaiban. Továbbá, milyen változások tapasztalhatóak az egyetemes történelemre vonatkozó tantervi előírások terén a vizsgált korszak folyamán, illetve Európa történelme hogyan jelenik meg az elemzett tantervekben.

---

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ SZABOLCS 2000. 28.

² A „középiskola” kifejezés – ahogy erre Mészáros István is rávilágít – „az 1840-es évek elején jelent meg a magyar nyelvben”. A középiskola „1850–1938 között azokat az iskolákat jelentette, amelyekben a nyolcosztendős tanulmány érettségivel zárult, s ez felsőoktatási intézményben való továbbtanulásra jogosított.” MÉSZÁROS 1995. 5. A dualizmus korában az általánosan képző – érettségit adó – középiskolák közé két intézménytípus tartozott: a nyolcosztályos gimnázium és a nyolcosztályos reáliskola.

³ GERGELY 2004. 20.

Az áttekintés alapját kizárólag a tantervi dokumentumok (a dualizmus időszakának elején még érvényben lévő, ám azt megelőzően keletkezett, valamint a dualizmus korában érvénybe lépett középiskolai tantervek és a kapcsolódó utasítások) képezik, a törvények és rendeletek tanulmányozásától ezúttal eltekintünk.

Az összevetés forrásai – a dualizmus kori középiskolai tantervek

A Magyarországon 1868–1918 között érvényben lévő tantervekről a – Horánszky Nándor gyűjtésének eredményeként 1974-ben megjelent – *Közoktatási tantervek 1868–1971* című munka nyújt teljes körű tájékoztatást, mely „az általános képzés tanterveit öleli fel az adott iskolatípusok egyes válfajaival együtt.”⁴

A dualizmus kori tanterveket – s azok közvetlen előzményeit – számba véve elsőként az *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* (magyar fordításban: „Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve”) című tanügyi dokumentum kerül az érdeklődés fókuszába, mely „1849. végén jelent meg s hazánkban az 1850–1. iskolai évben lépett életbe.”⁵ A közismertebb nevén *Entwurf* vagy *Organisationsentwurf* című tervezet hangsúlyozását főként az indokolja, hogy a Magyarországon 1867 és 1918 között uralkodó középiskola-rendszer gyökerei e dokumentum magyarországi bevezetéséhez nyúlnak vissza.⁶

Az *Entwurf*ot követően a magyar királyi Helytartótanács 1861. október 21-én kiadott, gimnáziumokra vonatkozó rendelete intézkedik „ideiglen, a legközelebbi tanévre nézve, az egyes tanintézeteknél, nevezetesen a tantárgyakat, órafelosztást, tanárokat és az oktatási nyelvet illetőleg (...), melyek (...) a mostani tanrendszernek lényegében való fönntartása mellett annak legkiiválóbb hiányait mellőzni s a közvélemény legsürgetőbb igényeit lehetőleg kielégíteni képesek”.⁷

1868. augusztus 29-i keltezéssel jelent meg a kis- és nagygimnázium tanterve,⁸ majd 1871. szeptember 18-án – „addig is, míg a gymnasiumok szervezete iránti törvény létre jön”⁹ – új gimnáziumi tanterv lépett életbe Magyarországon.

1875-ben reáliskolai tantervet bocsátottak közre, mely az évfolyamok számát kettővel megemelte.¹⁰ Ahogy Klamarik János *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással* című kötetében is fogalmazott: „Igy jött létre a nyolcz éves reáliskola, mely most már tisztán középiskolává lett”.¹¹

---

⁴ HORÁNSZKY 1974. 4. A középiskolai tanterveket lásd HORÁNSZKY 1974. 82–93.

⁵ MÁRKI 1902. 49.

⁶ ENTWURF 1849

⁷ GIMNÁZIUMI TANTERV 1861. 123.

⁸ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868

⁹ GIMNÁZIUMI TANTERV 1871. 42.

¹⁰ Ld. KLAMARIK 1881. 236–245.

¹¹ KLAMARIK 1893. 158.

Időrendben a következő középiskolai tantervi dokumentum az 1879. évi gimnáziumi tanterv,¹² mely „történelemtanításunk első nagyszabású programja”.¹³ Felkai László vélekedése szerint pedig „ez a tanterv lett kiindulópontja a modern magyar tantervekészítésnek, és a korabeli reáliskolai tanteroben éppúgy éreztette hatását, mint a későbbi gimnáziumi tantervekben”.¹⁴ A kapcsolódó utasításokat 1880-ban adták közre.¹⁵

1883-ban született egy törvénycikk (XXX. törvénycikk), mely a középiskolákról és a középiskolai tanárok képesítéséről rendelkezik.¹⁶ A törvénycikk szervezetileg kétféle középiskola-típust határozott meg: a gimnáziumot és a reáliskolát. E törvénycikk megszületését követően jelent meg az 1884. évi reáliskolai tanterv, 1886-ban pedig „a reá vonatkozó utasítások” a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. évi 15446. számú és 1886. évi 11891. számú rendeleteivel.¹⁷

1899-ben gimnáziumi, valamint reáliskolai tanterv is napvilágot látott.¹⁸ Az előbbihez 1903-ban, az utóbbihoz 1912-ban született tantervi utasítás. Az 1899. évi gimnáziumi tantervet – az 1879. évi tantervhez hasonlóan – „a dualizmus korszakának a középiskolai oktatásra nézve kimagasló jelentőségű dokumentumaként tartja nyilván a neveléstörténelem”.¹⁹

A leányközépiskolák²⁰ első átfogó szabályozása 1916-ban valósult meg, melynek során „[m]inden működő leány-középiskola országszerte egységes, fenntartótól független szervezetet és tantervet kapott”.²¹ Az 1916. évi leányközépiskolai tanterv a kultuszminiszter 86.100 számú rendeletével látott napvilágot.²² A tantervet két év elteltével, 1918-ban – a 141.330. sz. rendelettel – módosították.²³ Az 1918. évi reform azonban – Rébay Magdolna szavaival élve – „mélyreható változást nem eredményezett. A három iskola a korábbi elvek szerint, eddigi szervezetében működött tovább”.²⁴

¹² GIMNÁZIUMI TANTERV 1879

¹³ UNGER 1979. 12.

¹⁴ FELKAI 1985. 14.

¹⁵ UTASÍTÁSOK 1880

¹⁶ MÁRKUS 1912. 485–505.

¹⁷ REÁLISKOLAI TANTERV 1884

¹⁸ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899, REÁLISKOLAI TANTERV 1899.

¹⁹ FELKAI 1985. 17.

²⁰ Az első magyar állami leányközépiskola – felsőbb leányiskola – 1875-ben kezdte meg működését. 1896-ban Budapesten megnyílt az első magyar leánygimnázium, ahol 1900-ban tartottak először érettségi vizsgát. MÉSZÁROS 1982. 230–231. A felsőbb leányiskolák helyzete – ahogy Rébay Magdolna fogalmaz – „az 1880-as évek végétől képlékennyé vált. Felügyeletükben is megmutatkozott helyzetük instabilitása: a népiskolák és a középiskolák között álltak”. RÉBAY 2009. 110. „A felsőbb leányiskolát (...) 1916-ig a népoktatási intézmények közé sorolták” (RÉBAY 2009. 183.), ám a reformot követően a *Magyar Statisztikai Évkönyv* már a leány-középiskola kategória alatt tüntette fel a felső leányiskolát, a leánygimnáziumot és a felső kereskedelmi leányiskolát egyaránt. RÉBAY 2009. 128. A tanulmányban e három iskola-típus 1916. évi és 1918. évi tantervét vesszük közelebről szemügyre.

²¹ RÉBAY 2009. 128.

²² RÉBAY 2009. 124–128., LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916.

²³ LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1918

²⁴ RÉBAY 2009. 126.

Az egyetemes történelem a középiskolai tantervekben

1849. (1850/1851.) Entwurf

Az 1850/1851. tanévben Magyarországon érvénybe lépő *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* gimnáziumi tárgyai közt a „Földrajz és a történelem” címet viselő tantárgy kötelező elemként jelenik meg. A tanterv az al- és főgimnáziumra vonatkozóan külön-külön megállapítja az oktatási célokat és a tantárgy(ak) évfolyamonként (osztályonként) ütemezett tartalmi egységeit. Az algimnázium esetében célként fogalmazódik meg a „*földfelszín áttekintő ismerete, természeti és politikai tagolódása szerint. A fontosabb személynépek és események áttekintése a népek, nevezetesen Ausztria történelméből, valamint kronológiai összefüggéseik ismerete*”.²⁵ A történelem tanításának előkészítése már az algimnáziumi I. osztályban kezdetét veszi, ahol (heti 3 órában) „*a népekre és államokra vonatkozó legfontosabb ismereteket*”²⁶ taglalják, párhuzamba állítva a földfelszín – természeti adottságok szerinti – leírásával.²⁷ Mindehhez – a lehetőségekhez mérten – életrajzi ismeretek is társul(hat)nak. Az algimnáziumi II., III. és IV. osztály kapcsán a tantervi instrukciók kinyilvánítják annak jelentőségét, hogy a „*történelem és földrajz egymással szoros kapcsolatba kerüljön. (...) Mindazonáltal fontos, hogy a történelem adja a fonalat*”.²⁸ II. osztályban (heti 3 órában) tehát a történelemtanítás az ún. „*Régebbi korok történelmé*”-től egészen Kr. u 476. évig terjed. A III. osztály (szintén heti 3 órában) Kr. u. 476-tól 1648-ig (a harmincéves háború végéig) öleli fel a történelmi tananyag tanítását. A III. osztályban a tanterv a megadott időbeli (és tematikus) keretet két részre bontva az 1. félévre a középkor történelmét, a második félévre pedig az osztrák történelmet írja elő, kiemelve azt is, hogy a 2. félévben az osztrák történelem tárgyalása során figyelembe kell venni a világtörténelem főbb mozzanatait is.²⁹ A IV. osztályban (heti 3 órában) teljes mértékben az osztrák történelemé a főszerep. Az instrukció értelmében „*az újabb történelmet az algimnáziumban lényegében az osztrák állam történeteként kell tárgyalni, s más államok legfontosabb eseményeit csak ott szerepeltetni, ahol azok Ausztriával kapcsolatosak (...). Az újabb idők általános történelme ugyanis (...) lényegét tekintve túl nehéz, s anyagában túlságosan összetett és bonyolult ahhoz, semhogy ilyen életkorú tanulóknak általában érthetővé lehetne tenni.*”³⁰

A főgimnáziumi tananyag tulajdonképpen az algimnáziumban megtanultak magasabb szintű ismétlését, kiegészítését, elmélyítését jelenti,³¹ hiszen – Unger

²⁵ ENTWURF 1849. 49.

²⁶ ENTWURF 1849. 49–50.

²⁷ ENTWURF 1849. 49–50.

²⁸ ENTWURF 1849. 134.

²⁹ ENTWURF 1849. 50.

³⁰ ENTWURF 1849. 135.

³¹ ENTWURF 1849. 137.

Mátyás szavaival élve – „[k]ét koncentrikus körben (II–IV., illetve V–VIII. osztály) viszonylag igen alapos ismertetést adott az ókorról, s áttekintette az akkori fogalmaknak megfelelő középkor- és újkor történetét, mindig különös tekintettel Ausztriára”.³² A főgimnáziumot tekintve a történelemtanítás célja: „A világtörténelem főbb eseményeinek oknyomozó összefüggéseiben való áttekintése.”³³ A főgimnáziumi osztályokban az egyetemes történelem tanítása – az algimnáziumhoz hasonlóan – az I., II. és III. osztályban valósul meg. I. osztályban (heti 4 órában) az ókor („Régebbi korok történelme a népvándorlásig”, azon belül pedig az 1. félévben a görög, 2. félévben a római történelem), a II. osztályban (heti 3 órában) a középkor („Közbenső korok történelme a népvándorlástól a 15. század végéig”), míg III. osztályban az újkor és legújabb kor („Újabb történelem a jelenkorig”) élvez tantervi prioritást.³⁴ A tantervhez kapcsolódó instrukciók az újkor és a legújabb kor tanítása kapcsán megjegyzik, „[h]ogy az újkori történelmet a főgimnáziumban nem mint nemzeti, hanem mint egyetemes történelmet tárgyaljuk, szükségszerű következménye annak, hogy az események pragmatikus összefüggését akarjuk megértetni. (...) Különös elővigyázatosságot igényel a francia forradalom utáni legújabb történelem előadása. Amennyire nem lehet ezt az időszakot az oktatásból kihagyni, hanem a jelenig kell eljutni, annyira óvakodni kell a tanárnak, hogy különös kiemeléssel, vagy részletességgel tárgyalja. (...) Ezen felül ennek az időszaknak a hű története fölöttébb nehéz, alig megoldható feladat, hisz magunk is részesei vagyunk fejlődésének.”³⁵

Az *Entwurf* reáliskolákra vonatkozó tantervi előírásai az alreáliskola (teljes, három évfolyamos, két évfolyamos) és a főreáliskola tantárgyi beosztását, évfolyamonkénti leírását, a heti óraszámait egyaránt tartalmazza. A teljes alreáliskola tanterve a „Földrajz és történelem” tárgy tanítását az I., II. és III. évfolyamra irányozza elő, amelynek során az oktatási cél: „Áttekintés a népek történelmének legjellemzőbb mozzanatairól, időrendi összefüggésben.”³⁶ Az egyetemes történelem tanítása tulajdonképpen a II. és III. osztályban valósul meg, hiszen II. osztályban (heti 3 órában) a „Régebbi korok történelme” kerül fókuszba Kr. u. 800-ig bezárólag, III. osztályban (heti 4 órában) pedig „Az újabb korok történelme” (Kr. u. 800-tól). A reáliskolai tanterv a III. osztály történelmi tananyagáról oly módon rendelkezik, hogy „[a] középkor végétől az újkori történelem mint Ausztria történelme kerül tárgyalásra, azoknak az eseményeknek a kiemelésével, melyek a szűkebb szülőházát érintik, figyelembe véve a világtörténelem főbb mozzanatait”.³⁷ A három évfolyamos alreáliskolai tanterv a „Földrajz és történelem” tárgy – az ahhoz kapcsolódó tananyag-beosztás, azon belül pedig az egyetemes történelem – tekintetében meglehetősen szűkszavúan nyilatkozik. I. osztályban (heti 2 órában) az általános

³² UNGER 1979. 10.

³³ ENTWURF 1849. 50.

³⁴ ENTWURF 1849. 50.

³⁵ ENTWURF 1849. 138.

³⁶ ENTWURF 1849. 191.

³⁷ ENTWURF 1849. 192.

földrajzi leírás vázlatához kapcsolódnak a legszükségesebb – ugyanakkor nem európai országokat érintő – történelmi kiegészítések. II. osztályban (heti 2 órában) az európai országok kerülnek fókuszba, s azokhoz kapcsolódnak a történelmi megjegyzések. III. osztályban (heti 3 órában) a honismeret (Ausztria történelméé) a főszerep.³⁸ A két évfolyamos alreáliskolai tanterv pedig annak mindkét évfolyamát érintő „Földrajz és történelem” tantárgy minimális terjedelmű áttekintését nyújtja. Az I. osztályban (heti 2 órában) – a három évfolyamos alreáliskolához hasonlóan – a Föld felszínének leírásához kell kötni a történelmi megjegyzéseket, míg a II. osztályban (heti 2 órában) Ausztria földrajza és történelme (honismeret) jelenti a központi témát.³⁹

A főreáliskolai tanterv az I., II. és III. osztály számára írja elő a „Történelem és földrajz” tárgy oktatását. A történelem tanítása során – az egyetemes történelmi aspektus szempontjából – a cél „[a] világtörténelem főbb eseményeinek oknyomozó összefüggésükben való áttekintése”.⁴⁰ Ennek függvényében az I. osztályban (heti 3 órában) az ókor, II. osztályban (szintén heti 3 órában) a középkor és az újkor 17. század kezdetéig datálható időszaka, míg III. osztályban (ugyancsak heti 3 órában) az újkor történelmének további szakasza hangsúlyos.⁴¹

1861. Gimnáziumi tanterv

Az 1861. évi ideiglenes gimnáziumi tanterv a magyar és a világtörténet tanítása kapcsán azonos elveket érvényesít, melynek értelmében a történelem „*eddigé elhanyagolt vagy kicsinyes és sok részben korlátolt tanítását ezentúl a tárgy fontosságához mért terjedelmű, lehetőleg részrehajlatlan hűségű s helyel-közzel a kortannal, földleirattal és államismével felvilágosított történelmi élénk előadásnak kell felváltani*”.⁴² A tanórák felosztását tekintve pedig III–V. osztályban heti 2 óra, VI–VIII. osztályban a vegyes gimnáziumok esetében heti 3 óra, a kizárólag magyar gimnáziumokban VI. osztályban heti 3 óra, míg VII–VIII. osztályban heti 4 óra áll rendelkezésre a tantárgy tanításához.⁴³

1868. Kis- és nagygimnáziumi tanterv

Az 1868-ban kiadott gimnáziumi tanterv a kisgimnázium és a nagygimnázium tanítási tervét foglalja magában.⁴⁴ A kisgimnáziumban rendes tárgyként tanított „Történelem” oktatási célja: „*A megelőzőt legfontosabb világesemények vázlatos*

---

³⁸ ENTWURF 1849. 197.

³⁹ ENTWURF 1849. 200.

⁴⁰ ENTWURF 1849. 202.

⁴¹ ENTWURF 1849. 202–203.

⁴² GIMNÁZIUMI TANTERV 1861. 125.

⁴³ GIMNÁZIUMI TANTERV 1861. 125.

⁴⁴ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868.

ismertetésével a hazai történet alapvonásainak összefüggő tudása, folytonos tekintettel a világtörténet egyidejű nevezetesebb eseményeire. Ez utóbbiak közé számíttatnak: a) a nagyobb szerű változások, melyeken (...) a föld felülete keresztülment, úgymint: a történetben fontosabb szerepet játszott nemzetek, országok, (...) egyes nagyobb szerű dynastiáknak is keletkezése, vagy bukása (...) b) nagyobb földrészek fölfedezése (...) c) a legfontosabb találmányok keletkezési ideje és hazája.”⁴⁵ A kisgimnázium tantárgyi beosztása szerint III. osztályban (heti 2 órában) a magyar történelem tanítása szükséges. Kivételt képez ez alól a III. osztály első négy hónapja, amikor a „magyarokat megelőzőt legfőbb események”⁴⁶ tárgyalására kerül(het) sor. A kisgimnázium IV. osztályában (szintén heti 2 órában) a magyar történelemre fókuszálva – a vegezházi királyok, illetve a Habsburg-ház tárgyalásával összhangban – a korszak-meghatározó főbb világtörténeti események (és évszámok) hangsúlyozása valósul meg.⁴⁷ A nagygimnázium rendes tantárgyait gyarapítja az „Egyetemes történet különös tekintettel a görög és római- és később a magyar történetre”.⁴⁸ Ennek keretén belül – ahogy az elnevezés is utal rá – a világtörténeti ismeretek kerülnek áttekintésre. Az V. osztályban (heti 3 órában) a görög és római történelem témaköre a hangsúlyos a Kr. u. 476. évig bezárólag, amely tulajdonképpen az ókori görög és római történelmet foglalja magában. Ennek tárgyalása során a mitológiai és régészeti aspektusok is megjelennek. A VI. osztályban (szintén heti 3 órában) a közép- és újkor kerül előtérbe „különös tekintettel Magyarország történetére”.⁴⁹ A történelmi szálak pedig egészen a – már történetinek tekinthető – „jelenkorig” nyúlnak.

1871/1872. Gimnáziumi tanterv

Az 1871/1872. tanévtől életbe lépő gimnáziumi tantervben az al- és főgimnázium rendes tantárgyai közt a „Történet” tárgy egyaránt ott sorakozik. Az algimnáziumra vonatkozó előírások az 1868. évi gimnáziumi tanítási tervvel tartalmilag azonosak; csupán annyi eltérést tapasztalunk, hogy az oktatási cél nem jelenik meg külön, hanem részint a tananyagbeosztás évfolyamok mentén sorakozó leírásába épül be. A főgimnáziumot tekintve a tananyagbeosztás az V.-től a VIII. osztályig jelenik meg, szűkszavúan meghatározva a tanítandó tananyag tartalmát. V. osztályban az ókor, VI. osztályban a középkor, VII. osztályban az újkor tanítását irányozza elő (heti 3 órában), ugyanakkor „Magyarország oknyomozó történeté”-nek tárgyalására szenteli a teljes VIII. osztályt (heti 4 órában).⁵⁰

---

⁴⁵ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868. o. n.

⁴⁶ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868. o. n.

⁴⁷ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868. o. n.

⁴⁸ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868. o. n.

⁴⁹ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868. o. n.

⁵⁰ GIMNÁZIUMI TANTERV 1871. 51.

1875. Reáliskolai tanterv

A nyolcévfolyamos reáliskola 1875. évi tanterve a „Történelem” tárgy tanításának célját három alponthoz rögzíti, melynek „a” és „b” pontja az egyetemes történelem kapcsán fogalmazza meg a célkitűzéseket. A történelem tanításának célja egyrészt a görög és római történelem, másrészt a „modern történet” preferálásában érhető tetten.⁵¹ A tanterv évfolyamok szerinti leírása alapján az I., II. és III. osztályban (heti 2 órában) a „nyelvi oktatással kapcsolatban” kerül előtérbe az egyetemes történelem tárgyalása (I. osztályban: görög mítoszok és mondák, II. osztály: görög történetek a perzsa háborúk lezárásáig, III. osztályban: görög történetek, Periklész korától Nagy Sándor uralkodásáig).⁵² IV–VII. osztály között pedig (heti 3–3 órában) az ókortól a legújabb korig időrendben halad előre a történelmi folyamatok kifejtése. Az egyetemes történelemre vonatkozóan IV. osztályban az ókori Róma történelme Augustus császár családjának uralkodásáig, V. osztályban a kereszténység története Amerika felfedezéséig (a nagy népvándorlások, az iszlám kialakulása és terjedése, a pápaság uralma, a kereszties hadjáratok), VI. osztályban Európa történelme a reformációtól II. József uralkodásáig (reneszánsz, vallásháborúk, fejedelmi abszolútizmus), VII. osztályban pedig a legújabb kor történelme (amerikai szabadságharc, francia forradalom, Napóleon kora, az újabb államalakulatok) áll a történelemtanítás középpontjában.⁵³

1879. Gimnáziumi tanterv

Az 1879. évi gimnáziumi tanítási terv a „Történelem” tárgy célját ekképpen jelöli meg: „Az egyetemes történelem összefüggő áttekintése s a magyar történetnek oknyomozó, s művelődéstörténettel egybekapcsolt ismerete.”⁵⁴ A tananyag felosztása alapján az egyetemes történelem tanítására a IV., V., VI. és VII. osztályokban kerül sor. IV. osztályban az ókor – azon belül pedig főként a görögök és rómaiak – története képezi a tanítás tárgyát. Az V. osztály tekintetében Európa történetét irányozza elő a tanterv Amerika felfedezésével bezárólag. A VI. osztály tananyaga az újkor történetére koncentrál, mely egészen a bécsi kongresszusig strukturálja a tartalmi elemeket. A VII. osztály pedig a legújabb kor történetét rögzíti, mely kiegészül Európa és Amerika politikai földrajzával.⁵⁵ A tantervhez készített, 1880-ban napvilágot látott utasítások – illetve annak általános előírásai – közlése, hogy a „gymnasium középső fokának marad tárgya (...) ezentúl is az európai műveltség fejlődésének áttekintése”.⁵⁶ Az utasítás azonban azt is kiköti, hogy

---

⁵¹ KLAMARIK 1881. 236.

⁵² KLAMARIK 1881. 237.

⁵³ KLAMARIK 1881. 237.

⁵⁴ GIMNÁZIUMI TANTERV 1879. 7.

⁵⁵ GIMNÁZIUMI TANTERV 1879. 7–8.

⁵⁶ UTASÍTÁSOK 1880. 7.

a nemzetek mélyreható ismertetése helyett csupán a főbb, iránymutató korszakok részletesebb feltárása a kívánatos.⁵⁷ Ennek szellemében születtek a tantervben elrendelt tananyagbeosztás részletes utasításai is.⁵⁸ Az osztályonkénti bontás szerint IV. osztályban, az előirányzott görög történeten belül a főbb államok megalakulása, a perzsa háborúk, a peloponnészoszi háború, a spártai hegemonia, Makedónia emelkedése és Nagy Sándor hódításai, míg a római történetet tekintve a római alkotmány kérdésköre, a köztársaság létrejötte, Róma világhuralma, az alkotmány megszűnése és a katonai monarchia előkészítése foglalnak el kiemelt helyet a tananyagban. V. osztályban a római császárság, a kereszténység kialakulása és terjedése, a barbárok betelepődése, a keleti birodalom, az iszlám vallás, az egyház fejlődése, a nyugati császárság megújítása, a Karolingok bukása, a pápaság emelkedése és küzdelme, a népvándorlás, a hűbériség, a kereszties háborúk, a királyságok (angol, francia, spanyol, magyar), valamint a középkori intézmények bomlása képezik az évfolyamban előirányzott gondolati ív főbb mozzanatait. A VI. osztály a reneszánsz és a nagy (földrajzi) felfedezések, a reformáció és ellenreformáció, a vallásháborúk, a nagyhatalmak megalakulása, a felvilágosult abszolutizmus, a demokratikus mozgalmak, a francia forradalom, valamint a francia császárság témaköröknek enged teret. A VII. osztályban pedig a tanár *„földrajzi alapon ismertetni fogja a művelt népek jelen állami és társadalmi állapotait, tekintettel azon történeti főbb jelenségekre is, melyek századunkban a közéletre befolyással voltak”*.⁵⁹ E jelenségek kiválasztásánál megköthetként jelentkezik, hogy csak az ún. *„teljesen befejezett tényeket”* lehet görcső alá venni, melyek hatása kimutatható.⁶⁰ A különböző országok kapcsán – melyeket a tantervi utasításokban meg is határoz, azok földrajzi elhelyezkedésének függvényében, a történeti tények összefüggésére is hivatkozva – állapítja meg a tanórai tárgyalásuk sorrendjét. E listában első helyen Nyugat-Európát, míg másodikként Dél-Európát, harmadikként Közép-Európát, negyedikként Kelet-Európát, ötödikként a többi földrész európai gyarmatait, hatodik helyen pedig Amerika államait irányozza elő.⁶¹

1884. Reáliskolai tanterv

Az 1884. évi reáliskolai tantervben a „Történelem” tárgy célja az 1879. évi gimnáziumi tantervben foglaltakkal tartalmi azonosságot mutat, ugyanakkor a magyar történelem ismeretével kapcsolatban nem szerepel az *„oknyomozó”* áttekintés kitétele. A történelem tantárgy célja tehát a reáliskolákban *„[a]z egyetemes történet összefüggő áttekintése és a magyar történetnek a művelődéstörténettel egybe-*

---

⁵⁷ UTASÍTÁSOK 1880. 7–8.

⁵⁸ UTASÍTÁSOK 1880. 62–77.

⁵⁹ UTASÍTÁSOK 1880. 74.

⁶⁰ UTASÍTÁSOK 1880. 74.

⁶¹ UTASÍTÁSOK 1880. 75.

kapcsolt ismerete”.⁶² Az egyetemes történelem tanítása a tanterv értelmében az V., VI. és VII. osztályban valósul meg. V. osztályban (heti 3 órában) a központi téma az ókor története (kiemelten a görögök és a rómaiak történelme) Kr. u. 476-ig. VI. osztályban (heti 3 órában) a középkor története, valamint az újkori történelem (1648-ig bezárólag) a mérvadó. VII. osztályban (szintén heti 3 órában) az egyetemes történelmi események 1648-tól Napóleon bukásáig, a legújabb kort tekintve pedig – az 1879. évi gimnáziumi tantervhez hasonlóan – a „*legújabb kor rövid történelmi áttekintése után Európa és Amerika államai politikai földrajzának áttekintése*” a hangsúlyos.⁶³ A reáliskolai tantervhez kapcsolódó utasítások szintén rávilágítanak a gimnáziumi és a reáliskolai tanterv közötti hasonlóságra, hiszen a földrajz és történelem tárgy vonatkozásában megállapítja, hogy a tananyag „*csakis a feldolgozás sorrendjében tér el némileg a gymnasiumi tantervtől*”.⁶⁴ A történelmi tananyag évfolyamok (osztályok) szerinti részletezése alapján V. osztályban az ún. prehisztórikus idők, a görög történelem (Hellász, a perzsa háborúk, Periklész kora, a peloponnészoszi háború, Spárta, Macedónia, Nagy Sándor) és Róma története (Itália, a királyság, a köztársaság és a császárság kora, a kereszténység terjedése) a meghatározó. VI. osztályban a népvándorlás kora, a keleti birodalom, az iszlám, a kereszténység elterjedése, a frank birodalom a hűbéri-ség, az investitúra harc, a kereszties háborúk, a nagy királyságok, mongol betörések, a középkori intézmények felbomlása, a reneszánsz, a nagy földrajzi felfedezések, a reformáció és ellenreformáció, illetve a vallásháborúk válnak tantervi csomóponttá. VII. osztályban pedig a nagyhatalmak alakulása, az abszolutizmus fejlődése, a demokratikus mozgalmak, a francia forradalom és a francia császárság, továbbá a modern európai államélet fejlődése (ezen belül pedig a nyugat-, dél-, közép-, kelet- és észak-európai, valamint az amerikai államok) jelentik a tantervi utasítás központi elemeit.⁶⁵

1899. Gimnáziumi és reáliskolai tanterv

Az 1899. évi gimnáziumi és 1899. évi reáliskolai tanítási tervben szereplő „Történet” c. tárgy célja és tananyagfelosztása megegyezik egymással. Különbség csupán annyiban tapasztalható, hogy a tanterv a III. osztály számára előírányzott magyar nemzeti történelmet (1526-ig) a gimnáziumi osztályokban heti három, míg a reáliskolában heti két órában határozza meg.⁶⁶ A „Történet” című tárgyra vonatkozó általános és részletes utasítások szintén azonosak, melyre a reáliskolai tantervi utasítások – a tananyag részletezésével párhuzamosan – fel is hívják a figyelmet: „*A tanterv ugyanaz, mint a gimnáziumban; az anyagot egyformán*

⁶² REÁLISKOLAI TANTERV 1884. 9.

⁶³ REÁLISKOLAI TANTERV 1884. 9.

⁶⁴ REÁLISKOLAI TANTERV 1884. 21.

⁶⁵ REÁLISKOLAI TANTERV 1884. 79–92.

⁶⁶ Ld. GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. X.; REÁLISKOLAI TANTERV 1899. X.

szabja meg, csak az időben tesz különbséget a III. osztályban. Ehhez alkalmazkodják a tanár a megszabott anyag feldolgozásában.”⁶⁷

Az 1899. évi gimnáziumi tanterv – s ekképpen az 1899. évi reáliskolai tanterv is – a „Történet” című tárgy célját a következőkben határozza meg: „Cél: A történelmi fejlődés áttekintése egyetemes történelmi alapon s a magyar nemzet történetének beható ismerete szoros kapcsolatban az egyetemes történelmi eseményekkel és hatásokkal.”⁶⁸ A tanterv értelmében az egyetemes történelem tanítása a gimnázium V., VI. és VII. osztályában kerül előtérbe (mindhárom évfolyamon heti 3 órában). E három évfolyam tananyagának rövid bemutatásához érdemes és szükséges a tantervhez kapcsolódó részletes utasításokat is szemügyre venni. Az évfolyamonként, illetve osztályonként közölt tananyag-csoportosítás – ahogy az utasítás is egyértelművé teszi – „csak annyiban köti a tanárt, hogy a benne megjelölt események, intézmények, mozgalmak, eszmék és szempontok ismertetésére okvetlenül ki kell terjeszkednie”.⁶⁹ V. osztályban a tananyag középpontjában az ókor története áll a Nyugat-római Birodalom bukásáig bezárólag. A témakör tárgyalása során a keleti (Egyiptom, valamint az elő-ázsiai és az iráni) népek, a görög világ (a görög őskortól a makedón korszakig, Kr. u. 146-ig), valamint a római világ története (Itália őslakóinak és földrajzáinak feltárásától egészen a Nyugat-Római Birodalom bukásáig, Kr. u. 476-ig) kerül áttekintésre.⁷⁰ VI. osztályban az egyetemes történelem tárgyalása 476-tól 1648-ig hangsúlyos. Mivel a tantervi utasítások elrendelik, „hogy a történettanítás középpontjába a nemzeti történet állíttassék,”⁷¹ továbbá, hogy „a VI. és VII. osztályban (...) az egyetemes és nemzeti történetnek kapcsolatai kellően megvilágíttassanak,”⁷² ezért e két évfolyamon – illetve az V. osztályban is – az egyetemes történelem a magyar történelemmel párhuzamba állítva jelenik meg. E kívánalmakat figyelembe véve VI. osztályban a tananyag a modern nemzetek és államok, valamint a pápaság és a középkori Római Császárság megalakulása, a keresztes háborúk, a hűbériség, a középkori intézmények bomlása, a reneszánsz és humanizmus, a reformáció és ellenreformáció tematikai csomópontokra tér ki a vesztfáliai békéig (1648) bezárólag.⁷³ VII. osztályban az 1648 és 1871 közötti egyetemes történelmi események – köztük mindenekelőtt a modern államélet kifejlődése, a felvilágosodás kora, a francia forradalom és kora, valamint az alkotmányos és nemzeti küzdelmek kora – kerülnek a tananyag fókuszába.⁷⁴ VII. osztályban a történelemtanítás ezen felül kiterjed még „Európa és Amerika nevezetesebb államainak földrajza” (úgy mint Északnyugat-, Dél-, Közép- és Kelet-

⁶⁷ REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 88.

⁶⁸ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. X. Lásd még REÁLISKOLAI TANTERV 1899. X.

⁶⁹ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 170.. Lásd még REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 89.

⁷⁰ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 175–177., REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 93–95.

⁷¹ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 166., REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 84.

⁷² GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 166., REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 84.

⁷³ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 177–179., REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 95–97.

⁷⁴ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 179–180., REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 97–99.

Európa, az európai gyarmatok, Amerika államai), valamint Kelet-Ázsia (Kína és Japán) ismertetésére is.⁷⁵

1916. Leányközépiskolai tanterv

Az 1916. évi leányközépiskolai tanterv három iskolatípus (felső leányiskola, leánygimnázium és felső kereskedelmi leányiskola) tantárgyainak évfolyamonkénti felosztását, s általános óratervét szervezi egységbe. A „Történelem” tárgy vonatkozásában – ahogy a többi tárgy esetében is, – az alsó tagozat évfolyamainak (tehát az I., II., III. és IV. osztály) tantárgyleírása, tantárgyi felosztása mindhárom középiskola-típusban azonos. A felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányiskola 3–3 évfolyamos felső tagozatának „Történelmet” érintő felosztása szintén azonos. A különbség tehát a felső leányiskola-típusok és a leánygimnázium felső tagozatának beosztásában jelentkezik. A három leányközépiskola-típus történelemtanításának célja „[a] világtörténelem áttekintése és Magyarország történelmének tüzesebb ismerete”.⁷⁶ A hétosztályos felső leányiskola és a hétosztályos felső kereskedelmi leányiskola esetében II. osztályban az ókori és a középkor története körvonalazódik a (magyar) honfoglalásig bezárólag, III. osztályban pedig a középkor és az újkor története a honfoglalás utáni időkben.⁷⁷ A felső tagozatot tekintve V. osztályban az ókori népek (görögök, rómaiak) története, továbbá a Nyugat-római Birodalom bukásától Amerika felfedezéséig behatárolható világtörténet kiemelkedő, míg VI. osztályban Amerika felfedezésétől a bécsi kongresszusig terjed a történelmi áttekintés. VII. osztályban a legújabb kor „általános” tanórai tanulmányozása valósul meg.⁷⁸ A leánygimnázium felső évfolyamaiban (heti 3–3 órában) az V. osztályban (az ókori és a középkor története), a VI. osztályban (a középkor története, illetve az újkor a Pragmatica Sanctio-ig), és a VII. osztályban (a Pragmatica Sanctio-tól „napjainkig”) realizálódik az egyetemes történelem tanítása.⁷⁹

1918. Leányközépiskolai tanterv

Az 1918. évi leányközépiskolai tantervben megfogalmazott történelemtanítási célok az 1916. évi tantervben rögzített irányelvekhez képest változatlanok. A három leányközépiskola-típus alsó tagozatának (I–IV. évfolyam) tanterve ezúttal is közös, s a felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányiskola V–VI. évfolyamának „Történelem” tárgyat érintő tantervi előírásai szintén megegyeznek

---

⁷⁵ GIMNÁZIUMI TANTERV 1899. 180.; REÁLISKOLAI TANTERV 1899. 98–99.

⁷⁶ LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916. 9., 34., 58.

⁷⁷ LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916. 10., 58.

⁷⁸ LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916. 10., 58.

⁷⁹ LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916. 35.

egymással.⁸⁰ A közös alsó tagozat II. osztályában (heti 2 órában) – a történeti olvasmányok révén – az ókor és középkor kerülnek fókuszba a magyar honfoglalásig bezárólag, III. és IV. osztályban (heti 2 órában) pedig a „magyar történet ismertetésébe beillesztve”⁸¹ valósul meg a történelmi momentumok feltárása (III. osztályban: pápaság és császárság küzdelme, hűbériség, iszlám, keresztes háborúk, középkori műveltség; IV. osztályban: reneszánsz, reformáció, Habsburg-ház, harmincéves háború, XIV. Lajos és kora, francia forradalom, Napóleon, a 19. század társadalma és gazdasága).⁸² A felső leányiskolában és a felső kereskedelmi leányiskolában az V. évfolyam tananyagfelosztása megegyezik az 1916. évi leányközépfiskolai tantervben foglaltakkal, annyi különbséggel, hogy az 1918. évi dokumentum az európai népek történetének fókuszba emelésére utal, míg a két évvel korábbi tanterv a „világtörténet” megfogalmazást használja. VI. osztályban pedig az 1916. évi tanterv a bécsi kongresszusig (1814–1815) írja elő a tananyag tárgyalását, míg az 1918. évi tanterv „napjainkig”. Emellett az 1918. évi tanterv a VI. osztályban a 19. század történelmének mélyrehatóbb ismertetését is hangsúlyozza.⁸³ A leánygimnázium felső tagozatának történelmi tananyagfelosztása – azon belül pedig az egyetemes történelmi tananyag leírása – az 1916. évi tantervvel teljes azonosságot mutat.

Összegzés

A 19. században kibontakozó, a történelemtanítás nemzeti vagy egyetemes jellegének dominanciáját hangsúlyozó nézetek egymásnak feszülése a tantervekben is tetten érhető. Ahogy Unger Mátyás is fogalmazott – „[a] reformkorban (...) a történelemtanítás anyagában és főleg szellemében addig elképzelhetetlen változás megy végbe. (...) Ezekben az évtizedekben itatódik át a történelem nemzeti tartalommal”.⁸⁴ Az e századot övező európai és hazai történelmi események a történelemtanításra, a történelemszemlélet formálódására jelentős befolyással bírtak. Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően a Magyarországon is életbe lépő osztrák gimnáziumi és reáliskolai tanterv (*Entwurf*) például „egészen más arculatot próbált adni a középfiskolai történelemtanításnak. (...) [A] magyar történelmet lényegében száműzte a középfiskolából”.⁸⁵ Az 1861. évi tanterv azonban ismét bevezeti annak tanítását.

A dualizmus korszakának első felében az egyetemes történelem erőteljesebb hangsúlyozása tapasztalható a(z) akkor még érvényben lévő, illetve befolyással bíró) tantervekben, ugyanakkor a 19. század harmadik harmadában a nemzeti

---

⁸⁰ LEÁNYKÖZÉPFISKOLÁK TANTERVEI 1918. 10–11., 41–42., 67–68.

⁸¹ LEÁNYKÖZÉPFISKOLÁK TANTERVEI 1918. 10.

⁸² LEÁNYKÖZÉPFISKOLÁK TANTERVEI 1918. 10–11., 41., 67–68.

⁸³ LEÁNYKÖZÉPFISKOLÁK TANTERVEI 1916. 10., 58., LEÁNYKÖZÉPFISKOLÁK TANTERVEI 1918. 11., 68.

⁸⁴ UNGER 1979. 9–10.

⁸⁵ UNGER 1979. 10.

szemlélet erősödése egyértelműen látható. Az 1879. évi tantervre vonatkozóan Unger Mátyás is megjegyzi, hogy „[a] Kármán-féle koncepció középpontjában az igen gondos egyetemes történelmi alapvetés ellenére is – funkcionálisan – a nemzeti történelem áll”.⁸⁶ Mindemellett az egyetemes és a magyar történelem közti szoros kapcsolat, a történelmi párhuzamok tárgyalása meghatározó vonása a tanterveknek. E megállapítást Márki Sándor szavai is alátámasztják: „Az 1899. évi középiskolai tanterv a történelmet a nemzeti tárgyak közé sorolja s a hazai történelmet az egyetemesbe szervesen beillesztve rendeli tanítani.”⁸⁷

Az egyetemes történelem tanítása a vizsgált középiskolai tantervek mindegyikében, alsó és felső tagozatban egyaránt megjelenik. A 19. század második felének kezdeti szakaszában érvényben lévő tantervek al-, illetve kisközművelési előírásait tekintve az első három évfolyamon jellemző az egyetemes történelem tanítása, illetve annak előkészítése,⁸⁸ majd a dualizmus elején a III-IV. évfolyamon,⁸⁹ illetve kifejezetten a IV. évfolyamon⁹⁰ kerül előtérbe. A fő- illetve nagyközművelést vizsgálva pedig – az 1868. évi tantervtől eltekintve – az V-VII. osztály között jellemző az egyetemes történelmi tananyag tantervi hangsúlyozása.

A reáliskolákat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy annak alsó tagozatában csak az *Entwurf* (II-III. osztályban) és az 1875. évi tanterv (I-III. osztályban) rendeli el az egyetemes történelem tárgyalását, a későbbi tantervek (az 1884. évi és az 1899. évi tantervek)⁹¹ nem. A főreáliskolákban, illetve a reáliskolák felső tagozatában a fókuszba emelt tantervek mindegyikében V-VII. osztály között folyt az egyetemes történelem tanítása.

A leányközművelési 1916. évi tanterve szerint a közös alsó tagozaton II-III. osztályban, míg az 1918. évi tanterv alapján II-IV. osztályban jelent meg az egyetemes történelem tanulmányozása. A felső tagozatot tekintve mindhárom középiskola-típusban az 1916. évi tantervi előírások az V-VII. osztályban jelzik az egyetemes történelem tárgyalását, a leányközművelésben pedig az 1918. évi tantervben is az 1916. évi elvárásokkal szembesülünk. Az 1918. évi tanterv a felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányiskola V. és VI. osztályában jeleníti meg az egyetemes történelmet.

Az 1871. évi tantervtől kezdve a dualizmus időszakában napvilágot látott középiskolai tantervekben – beleértve a leányközművelési leányközművelési tanterveit is – VIII. osztályban egy teljes évet szenteltek Magyarország történelmének. Kivételt képez ez alól a felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányis-

---

⁸⁶ UNGER 1979. 13-14.

⁸⁷ MÁRKI 1902. III.

⁸⁸ Lásd például ENTWURF 1849.

⁸⁹ GIMNÁZIUMI TANTERV 1868, GIMNÁZIUMI TANTERV 1871.

⁹⁰ GIMNÁZIUMI TANTERV 1879

⁹¹ Az 1884. évi és az 1899. évi reáliskolai tantervekben tehát csak a felső tagozaton jelenik meg az egyetemes történelmi tananyag a tantervekben.

kola, ahol nem volt 8. osztály, ugyanakkor a 7. osztályban Magyarország története (is) áttekintésre került.

Állandó vonásként azonosítható az egyetemes történelmi tananyag kapcsán annak történelmi korszakok (ókor, középkor, újkor, legújabb kor) szerinti kronologikus tagolódása, ugyanakkor tantervenként változik annak leírása, hogy mely évfolyamban, mely korszakot vagy korszakokat (vagy akár azok egy részét) tárgyalják. Valamennyi elemzett középiskolai tantervben az egyetemes történelmi tananyagra vonatkozó előírások tartalmi szempontból egészen Amerika felfedezésének (1492) tárgyalásáig bezárólag Európa-centrikusak. Az azt követő korszakok áttekintésében is Európa történelme a domináns, de az ismertetés már túlmutat az európai kontinens históriáján.

IRODALOM

- ENTWURF 1849 Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve. 1849. In: Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve. (Organisationsentwurf). Szerk. HORÁNSZKY Nándor. Ford. Schaffhauser Ferenc. Budapest, 1990. (A tantervelmélet forrásai 12.) 27–210.
- FELKAI 1985 A XIX. század végi gimnáziumi tantervek elméleti háttere. Szerk. FELKAI László. Budapest, 1985. (A tantervelmélet forrásai 6.)
- GERGELY 2004 GERGELY Gyula: Tantervelemzés a paradigmaváltás jegyében = *Új Pedagógiai Szemle*, 2004. 9–20.
- GIMNÁZIUMI TANTERV 1861 [A magyar királyi Helytartótanács] 58244. sz. [rendelete]. In: RAPANT, Daniel: Viedenské memorandum slovenské z roku 1861. Vydala Matica Slovenská v Turč. Sv. Martine, 1943. (Spisy Historického Odboru Matice Slovenskej Sväzok 6.) 122–131.
- GIMNÁZIUMI TANTERV 1868 A gymnasiumok tanterve. 14464/1868. számhoz. Buda, 1868.
- GIMNÁZIUMI TANTERV 1871 A gymnasiumok tanterve. Buda, 1871. In: Középtanodai Rendeleték Tára, 1871. 42–52.
- GIMNÁZIUMI TANTERV 1879 A gymnasiumi tanítás terve. (Kiadta a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter, 1879-ik évi 17630. sz. a. kelt rendeletével.) Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1879.
- GIMNÁZIUMI TANTERV 1899 A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. (Kiadattak a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 32,818. és 1903. évi 43,381. sz. a. kelt rendeleteivel.) Hivatalos kiadás. A Hivatalos Közlöny Kiadóhivatala, Budapest, é. n.
- HORÁNSZKY 1974 HORÁNSZKY Nándor: Közoktatási tantervek 1868–1971. 1. Az általános képzés tantervei. Budapest, 1974. (Neveléstörténeti bibliográfiák 3.)

KLAMARIK 1881	KLAMARIK János: A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1881.
KLAMARIK 1893	KLAMARIK János: A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1893.
LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1916	A leányközépiskolák (felső leányiskola, leánygimnázium és felső kereskedelmi leányiskola) tanítástervei. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1916. évi július hó 14-én 86.100 sz. a. kelt rendeletével. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1916.
LEÁNYKÖZÉPISKOLÁK TANTERVEI 1918	A leányközépiskolák (felső leányiskola, leánygimnázium és felső kereskedelmi leányiskola) tanítástervei. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1918. évi augusztus hó 10-én 141.330. sz. a. kelt rendeletével. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1918.
MÁRKI 1902	MÁRKI Sándor: Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében. Singer és Wolfner kiadása, Budapest, 1902.
MÁRKUS 1912	A hatályos magyar törvények gyűjteménye. Szerk. MÁRKUS Dezső. III. köt. 1881–1887-ik évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1912. (Magyar Törvénytár)
MÉSZÁROS 1982	MÉSZÁROS István: Mióta van iskola? Budapest, 1982.
MÉSZÁROS 1995	MÉSZÁROS István: Magyar iskolatípusok 996–1990. 2. kiadás, Budapest, 1995. (A magyar neveléstörténet forrásai VI.)
REÁLISKOLAI TANTERV 1884	A reáliskolai tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. Kiadatott a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. évi 15446. és 1886. évi 11891. sz. a. kelt rendeleteivel. Nyomatott a Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomdában, Budapest, 1886.
REÁLISKOLAI TANTERV 1899	A reáliskolai tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. (Kiadtak a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 32,818. és 1912. évi 117,142. sz. a. kelt rendeleteivel.) Hivatalos kiadás. A Hivatalos Közlöny Kiadóhivatala, Budapest, 1912.
RÉBAY 2009	RÉBAY Magdolna: A leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig. Budapest, 2009. (Oktatás és társadalom 4.)
SZABOLCS 2000	Fejezetek a történelemtanítás történetéből. Összeáll. SZABOLCS Ottó. II. köt. 1868-tól a 20. század első évtizedéig. ELTE BTK, Budapest, 2000.
UNGER 1979	UNGER Mátyás: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben. Második kiadás. Budapest, 1979.
UTASÍTÁSOK 1880	Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1880-ik évi 16179. sz. a. kelt rendeletével. A Magyar Királyi Állam tulajdona, Budapest, 1880.